

Skupiny, identita a minority

Pro člověka jako společenskou bytost je přirozená potřeba sdružovat se do skupin. Skupina jedinci potvrzuje vědomí sebe sama (sebeúcta), udržování a zvyšování sebehodnocení; ve skupině hledá ochranu, pomoc, podporu a soucit. Členové skupin mají proto tendenci podřizovat své osobní zájmy cílům kolektivu, přizpůsobují se cílům a konání skupiny, veřejně obhajují její záměry a chování – identifikují se se „svojí“ skupinou.

Základním principem skupinové identifikace je vědomí příslušnosti k jedné skupině a odlišnosti od skupiny jiné – dichotomie „my“ a „oni“. Členové skupiny budují svoji identitu dvěma způsoby. Na jedné straně se snaží o vytváření pozitivního obrazu o sobě, v němž často dochází k cílenému zdůrazňování pozitiv a zamlčování negativ, vědomé nebo i nevědomé idealizaci. Jedinci manifestují svoji příslušnost ke skupině pomocí symbolů a znaků, které mohou být zjevné – všeobecně srozumitelné a čitelné (odznak s logem, heslo, prapor, hymna, stejnokroj), nebo skryté – čitelné jenom pro členy skupiny (osobitá oděvní součástka nebo její barevnost, např. čepice, boty, tkaničky u bot, účes, používaný jazyk – slang). Členové skupiny si mezi sebou – i v přítomnosti „nečlenů“ – většinou tykají bez ohledu na věkové rozdíly. Na druhé straně projevují členové skupiny svoji identitu i tak, že se distancují od druhých („nečlenů“), které podceňují, hodnotí negativně, zesměšňují a znevažují. Výrazným znakem identity je její emocionální (citový) charakter. Příslušníci početně větší skupiny (majoritní) si počínají suverénně, snaží se vůči ostatním skupinám zaujmout dominantní postavení („my jsme ti jediné správné, nejlepší!“); příslušníci méně početné nebo společensky méně akceptované skupiny (minority) se snaží na sebe upozornit svojí originalitou, nejčastěji se však staví do obranné pozice, nebo do pozice nespravedlivě ukřivděných.

Jedinec se může stát členem skupiny jednak tím, že ho existující skupina přijme, ale i tím, že ho odmítne (například v důsledku jisté tělesné, duševní nebo názorové odlišnosti) – k příslušnosti k jiné (nechtěné) skupině je v tomto případě vlastně „odsouzen“. Příslušnost ke skupině může být vyjádřena formálně (například v státem registrovaném zájmovém sdružení s vlastními stanovami, legitimacemi a členskými příspěvky), nebo může být jenom spontánně pociťováno (například cykloturisté, majitelé psů ve městech). Sociální psychologové uvádí tři kategorie možného začlenění jedince do skupiny, přičemž rozlišují:

1. komponenty připsané, tj. získané narozením: patří sem pohlaví, barva pleti, antropologické znaky, tělesná vada nebo odlišnost (např. odstávající uši), levorukost, sexuální orientace, věk (generace vrstevníků), dále společenská vrstva, religiozita a etnicita. Tyto komponenty je možno označit jako „nedobrovolné“.
2. komponenty nabyté (jedinec musí vynaložit jisté úsilí, podat výkon): dosažené vzdělání, získaná profese, společenské zařazení, ale i např. rodičovství (abych se stal otcem nebo matkou, musím mít dítě).

Skupiny, identita a minority

- komponenty zvolené (jedinec si svobodně vybírá z možných alternativ, ale i zde mohou být jistá omezení): a) volný výběr – například politická strana (aktivní člen, nebo sympatizant), aktivní nebo pasivní sport (skupina fanoušků jistého sportovního klubu), zájmové sdružení (hobby); b) nucený výběr – v oblasti religiozity nebo profese jedinec většinou akceptuje orientaci, zaměření či přání svých rodičů.

Dalším významným znakem identity je její mnohvrstevnost: sebe a jiné definujeme v kontextu mnohanásobných prolínajících se skupinových identit. Ta která rovina identity vystupuje do popředí v konkrétní situaci – v konfrontaci s jinou skupinou (či jejími členy). Například, skutečnost, že pocházím z pražské městské části Žižkov, není zajímavá, pokud se stýkám jenom se Žižkováky; tuto identitu si uvědomím až v kontaktu s obyvateli jiných částí Prahy. Jestliže se ale octnu v situaci, kde ostatní přítomní budou např. z Brna nebo Českých Budějovic, budu se identifikovat jako Pražák a příslušníky „mé skupiny“ se stanou všichni, kteří pocházejí z Prahy, bez ohledu na to, ve které její části žijí. Na dovolené ve Španělsku se budu identifikovat jako Čech, v Austrálii nebo Americe jako Evropan... V jednotlivých situacích se tedy mohu identifikovat jako muž, otec, učitel, Pražák, Čech, zahrádkář, ochránce zvířat nebo milovník zimních sportů...

Etnická identita je vědomí příslušnosti k jistému etnickému společenství (etniku). Starší definice, které se pokoušely o objektivní definici etnicity (společný jazyk, společné území, dějiny, kultura), se ukázaly vědecky neudržitelné: příslušníci jednoho národa mohou hovořit více jazyky, mohou svůj původní jazyk zapomenout a přitom nepřestávají být příslušníky konkrétního etnika; jedním jazykem, např. anglicky nebo španělsky, mohou hovořit příslušníci různých národů; kultura jednoho etnika, žijícího v různých geograficko-klimatických podmínkách, může být rozdílná a více podobná kultuře jiných etnik, žijících ve srovnatelných podmínkách (např. horská, podhorská, nížinná, přímořská, vnitrozemská, vinařská...). Jediným determinantem etnicity je subjektivní faktor, vědomí sounáležitosti s jistým etnikem (národem), i etická identita má emocionální charakter („jsem tím, kým se cítím“), což garantuje i Ústava ČR – Listina základních práv a svobod.

Je důležité si uvědomit, že etnicita patří do skupiny identit s tzv. připsanými komponenty, tj. získáváme ji od svých rodičů narozením. Václav Havel ve své knize *Dálkový výslech* (1990, s. 154) uvedl: „Mé češství je pro mne samozřejmou daností, podobně jako to, že jsem muž nebo že mám blond vlasy, nebo že žiji v dvacátém století.“ Přesto, že na své etnické příslušnosti nemáme žádnou zásluhu (stejně tak jsme se mohli narodit jako Němci, Kanadčané, Vietnamci či Romové), etnická – stejně jako náboženská – příslušnost způsobila v posledních dvou stoletích množství nenávisti, válek, genocidy – nesmyslného utrpení milionů lidí.

Skupiny, identita a minority

Součástí podněcování, budování, udržování a rozvíjení etnické identity je vytváření pozitivního obrazu sebe uvnitř skupiny a jeho deklarování navenek. Základem etnocentrismu je představa, že existují výrazné kvalitativní rozdíly v jednotlivých etnických společnostech, přičemž vlastní kultura, mentalita, etické a společenské normy jsou lepší, hodny následování. Důležitou úlohu zde sehrávají etnické stereotypy, tj. ustálené představy o vlastním etniku a o „těch druhých“, které si osvojujeme v dětství od svých rodičů a ve škole, později si je utváříme i sami, většinou na základě zobecnění vlastní negativní zkušenosti. Zatímco sebe hodnotíme pozitivně („zlaté české ručičky“, „co Čech to muzikant“), druhé vidíme kriticky či přímo negativně (například Arabové jsou líní, Italové hluční a horkokrevní, Němci příliš „pünktlich“, Skotové jsou lakomí, Angličané nemají smysl pro humor, Čečenci jsou teroristé...). Většinou si neuvědomujeme, že stereotypy, které my uplatňujeme ve vztahu k „jiným“, platí i obráceně – směrem k nám, a přitom se vůbec nemusí výrazně lišit. V roce 1996 na jednom semináři o meziethnické komunikaci byly dvě skupiny mladých lidí (ve věku 20–30 let) pověřeny stejným úkolem: skupina Romů a skupina Neromů měly napsat charakteristiku svého etnika a toho druhého. Výsledek všechny přítomné překvapil – kdyby si totiž papíry s napsanými charakteristikami vzájemně vyměnily, nic by se nestalo: obě skupiny své etnikum charakterizovaly jako srdečnější, upřímnější, pohostinnější, s pozitivním vztahem k dětem..., přičemž u „druhého“ etnika nacházely vlastnosti jako neupřímnost, nespolehlivost, uzavřenost, lakomost. Zde je potřebné opětovně zdůraznit, že etnicita má emocionální charakter a že tedy obecná charakteristika jakéhokoliv etnického společenství objektivně neexistuje.

Působení na utváření etnické identity u českého národa můžeme pozorovat už od období romantismu v 19. století, kdy byly vyvářeny „národní“ mýty a legendy aneb panteony „národních hrdinů“ (Praotec Čech, král Svatopluk, Cyril a Metoděj, Jan Hus a Jan Žižka, v 20. století „tatíček“ Masaryk a pod.). U příslušníků národa, kteří si často vůbec neuvědomovali, že jde o umělé výtvořky (často v rozporu s historickou realitou), které jsou jim cíleně implantovány, měli pomáhat překonávat frustraci ve vztahu k Němcům a vzbuzovat pocit etnické originality a výlučnosti. Kromě uvedených mýtů a hrdinů se hledaly další „národní symboly“ – jídlo, hudební nástroj, oděv, hora, strom nebo květina a podobně (zde se potom mohou stát „etnickými atributy“ i reálie, které dané etnikum převzalo v minulosti od jiného etnika, což však časem upadlo v zapomnění).

Podobný proces dnes můžeme pozorovat u příslušníků romského etnika: společenské postavení marginální, v minulosti zneuznávané a diskriminované etnické menšiny v nich navozovalo pocit méněcennosti a společenské nepotřebnosti (v tomto pocitu je utvrzoval i stávající školní systém, který romské etnikum zcela ignoroval), což ústilo do negativního

Skupiny, identita a minority

sebehodnocení a následné společenské apatie. Někteří jedinci (hlavně z řad hudebníků) se snažili proniknout do majoritní společnosti i za cenu vzdání se vlastní identity (asimilací), často se setkávali – a setkávají – s odmítnutím. U jiných příslušníků tohoto etika se tato situace projevila v jakémsi obranném postoji, který se projevuje nedůvěrou k Neromům, podezřívavostí, někdy emotivními odmítavými reakcemi, u školou povinných dětí například vyrušováním, někdy přímo arogancí. Pro současnost je důležité podpořit proces pozitivního etnického sebeuvědomění (například poznáváním vlastních dějin, kultury, seznamováním se s významnými osobnostmi z jejich řad), který jim pomůže překonat handicap méněcennosti a urychlit motivaci pro plnoprávné začlenění do společnosti.

Jiným „řešením“ je dvojitá etnická identita (duální etnicita): setkáváme se s ní jednak u jedinců ze smíšených manželství (každý z rodičů patří k jinému etniku), nebo u příslušníků etnické minority, která žije delší dobu (několik generací) v jinoetnickém majoritním prostředí (u nás se týká hlavně Židů, Romů, ale i např. Řeků, Bulharů...). Nelze odpovědně zodpovědět otázku, zda-li dvojitá etnicita je jevem dočasným, existujícím do chvíle, kdy jedna identita převáží nad jinou. Zdá se, že takováto „dočasnost“ může přetrvávat desetiletí, možná i celý život jedince. Je rovněž známo, že se čeští a slovenští emigranti do USA v 19. století původně snažili v novém prostředí asimilovat, potomkově v dalších generacích začali hledat své „etnické kořeny“ (proces, kdy se z „Čechů v Americe“ stávali „američtí Češi“ a nakonec „Američané českého původu“).

Pokud etnická identifikace pomáhá jedinci anebo příslušníkům etnické skupiny překonat pocit méněcennosti, možno ji hodnotit pozitivně. Pokud však etnické vědomí přerůstá z roviny etnocentrismu do dalších poloh, jakými jsou etnická distance, nacionalismus, šovinismus, xenofobie, či do latentního anebo otevřeného rasismu, u kterých vždy v jiné intenzitě dochází k povyšování se nad jiné etnické skupiny, k jejich odmítání až k otevřenému nepřátelství, jde o společensky nebezpečné etnické projevy. Bohužel, hranici mezi pozitivním etnickým vědomím, které vytváří podmínky pro tolerantní mezietnické soužití, a stavem, když jistá skupina odmítá soužití s jinou, není možno vždy přesně a včas určit.

V případě, že majoritní populace bude prosazovat své dominantní postavení ve společnosti a bude odmítat „jinakost“ (nejenom etnickou!), bude se zvyšovat společenské napětí, které může směřovat v budoucnu k meziskupinové (hlavně mezietnické) konfrontaci. Naopak, politika státu orientována na rozvoj občanské společnosti, akceptující existenci minoritních skupin a jejich „právo na život“, akcentující výchovu k toleranci, může postupně eliminovat bariéry vzájemných stereotypů a vytvářet tak předpoklady k bezkonfliktnímu soužití v multikulturní společnosti.

